

I. UWAGI OGÓLNE

Wieloletnie badania Instytutu Ekonomiki Rolnej, oparte o rachunkowość prowadzoną w gospodarstwach chłopskich, pozwalają, między innymi, na uzyskanie dość obszernych informacji o spożyciu w tych gospodarstwach. Spożycie ujmowane jest wartościowo i ilościowo. Dotyczy zarówno artykułów jadalnych, jak i innych potrzeb bytowych rodzin chłopskich.

W opracowaniu niniejszym posługujemy się w pierwszym rzędzie materiałami rachunkowości rolnej z lat 1951/52—1955/56. Nie mogliśmy szerzej wykorzystać materiałów z lat wcześniejszych, ponieważ nie były one opracowane w postaci średnich dla kraju, bądź jakichkolwiek jednostek terytorialnych, lecz jedynie jako wyniki indywidualne poszczególnych gospodarstw.

W części dotyczącej spożycia ilościowego artykułów jadalnych wykorzystane zostały również materiały posiadane przez IER z lat 1947/48—1950/51, bowiem w tym okresie Instytut badał spożycie artykułów jadalnych opierając się na materiałach z trzech źródeł: a) ankiety zebrane w gospodarstwach chłopskich przy pomocy studentów i absolwentów wyższych szkół rolniczych, b) gospodarstwa prowadzące rachunkowość oraz c) sprawozdania korespondentów rolnych Głównego Urzędu Statystycznego. Połączenie materiałów z tych trzech źródeł pozwoliło na znaczne rozszerzenie badanej zbiorowości.

Od 1951/52 r. do chwili obecnej badanie spożycia opiera się wyłącznie na wynikach rachunkowości gospodarstw indywidualnych. Do roku 1950

Liczba gospodarstw zbadanych

Tabela 1

Lata	Źródło	Liczba gospodarstw zbadanych
1935/36	Dane rachunkowości	200
1947/48	Materiał z trzech źródeł	2223
1948/49	" " "	2393
1949/50	" " "	3162
1950/51	" " "	3858
1951/52	Dane rachunkowości	1570
1952/53	" "	1521
1953/54	" "	1520
1954/55	" "	1479
1955/56	" "	1384

liczba gospodarstw prowadzących rachunkowość wynosiła około 500. Od roku 1950 zwiększenie liczby tych gospodarstw do około 1500 pozwoliło na zrezygnowanie z badań ankietowych i oparcie się wyłącznie na dość ścisłych wynikach rachunkowości. Liczbę gospodarstw, w których badano spożycie artykułów jadalnych w poszczególnych latach, podajemy w tab. 1.

Ponieważ w opracowaniu posługujemy się wynikami średnimi za okres 1951/52—1954/55, jak też wynikami z lat 1954/55 i 1955/56, przeto dla charakterystyki materiału zestawiamy w tab. 2 i 3 liczbę gospodarstw zbadanych, przeciętną liczbę osób w rodzinie i przeciętną wielkość gospodarstwa na tle gospodarstw będących głównym źródłem utrzymania gospodarującego wg Narodowego Spisu Powszechnego z 1950 r.

Tabela 2

Liczba gospodarstw zbadanych, liczba osób w rodzinie oraz przeciętna wielkość gospodarstw prowadzących rachunkowość w latach 1951/52—1954/55

Grupy gospodarstw * Rejony i podrejony	Liczba gospodarstw zbadanych	Przeciętna liczba osób w rodzinie	Przeciętna wielkość gospodarstw	
			zbadanych	wg NSP 1950 ^a
w latach 1951/52—1954/55				
P o l s k a	5859	4,45	6,08	5,85
Gosp. małorolne	643	3,81	2,65	.
„ średniorolne mniejsze	2710	4,55	5,80	.
„ średniorolne większe	1711	5,08	9,30	.
„ wielkorolne	795	5,42	16,54	.
Rejon środkowo-zachodni ^b	596	4,86	9,34	8,87
Podrejon kaszubski	92	5,53	13,32	.
Pas przejśc. kujawsko-maz.	466	4,37	7,25	6,86
Podrejon łódzko-warszawski	347	4,24	5,62	5,55
„ podlaski	388	4,34	6,36	6,08
„ białostocki	691	4,73	8,17	8,12
Pas przejściowy lubelski	295	4,15	4,98	4,54
Rejon południowo-wschodni	1129	4,31	4,02	3,84
„ południowo-krakowski	154	4,73	3,97	3,60
„ przemysłowy	355	4,14	3,91	3,97
„ opolski	103	3,85	5,45	5,61
Podrejon południowo-zachodni	602	4,56	6,67	6,55
„ północno-zachodni	302	5,28	8,94	8,31
Rejon północno-wschodni	339	5,22	10,66	9,99

^a Gospodarstwa będące głównym źródłem utrzymania gospodarującego.

^b Bez podrejonu kaszubskiego.

Na wstępie należy stwierdzić, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość mają wyższy od przeciętnego poziom gospodarowania, co niewątpliwie znajduje również wyraz zarówno w wartości, jak i w ilości arty-

kułów spożywanych, a także wpływa na strukturę spożycia. Dla charakterystyki materiału można przytoczyć, że plony zbóż i ziemniaków w gospodarstwach prowadzących rachunkowość były przeciętnie wyższe o około 25% od plonów szacowanych przez Główny Urząd Statystyczny. Jeszcze wyższe odchylenia wykazywał inwentarz żywy w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Jednakże wątpliwa pozycja samej ilości użytków rolnych wg danych masowych nie pozwala na konkretyzowanie tego odchylenia. Porównanie na innej płaszczyźnie nie jest możliwe. Badanie reprezentatywności gospodarstw prowadzących rachunkowość jest w toku. Z tab. 2 wynika, że przeciętna wielkość gospodarstw badanych jest zbliżona do danych z 1950 r.

Materiały z lat 1947/48—1950/51 grupowane były w ramach województw wg wielkości gospodarstw w następujących przedziałach klasowych: do 2 ha, 2 do 5 ha, 5 do 10 ha, 10 do 15 ha i 15 i więcej ha.

Wyniki rachunkowości rolnej od 1951/52 do 1954/55 r. zostały opracowane wg rejonów społeczno-ekonomicznych z podziałem na grupy klasowe na wsi, tj. gospodarstwa małorolne, średniorolne i wielkorolne.

W wyniku kilkuletnich badań IER nad strukturą społeczno-ekonomiczną wsi obszar Polski został podzielony na społeczno-ekonomiczne rejony i podrejony (patrz: mapka na str. 43). Zarówno badania ankietowe, jak i analiza wyników Narodowego Spisu Powszechnego wykazały celowość dokonania takiego podziału. Rejony i podrejony różnią się między sobą poziomem sił wytwórczych, rozwojem gospodarki towarowej w rolnictwie, stopniem rozwarstwienia wsi, udziałem poszczególnych układów społecznych (socjalistycznego, drobnotowarowego, kapitalistycznego) w rolnictwie. Jedną z właściwości tego podziału terytorialnego stanowi fakt, że statystyczne granice (przedziały klasowe) między obszarem gospodarstw małorolnych, średniorolnych i wielkorolnych są różnicowane dla poszczególnych rejonów i podrejonów. Podział gospodarstwa na grupy społeczne został wyrażony wielkością obszaru gospodarstwa jako cechą najbardziej uchwytą i stałą. Obszar gospodarstwa nie może być jedyną cechą kwalifikującą jego posiadacza do takiej lub innej grupy społecznej, toteż zanim ustalono granice statystyczne grup społecznych, kojarzono wiele cech gospodarstwa z obszarem posiadanej ziemi. Podstawowymi cechami były: liczba koni, bydła, maszyn, kupno i sprzedaż siły roboczej, wartość produkcji globalnej i towarowej. Opierając się na materiałach ankietowych oraz materiałach Narodowego Spisu Powszechnego, ustalono granice statystyczne wielkości gospodarstw małorolnych, średniorolnych i wielkorolnych w każdym rejonie i podrejonie.

Podział na rejony daje zatem bardziej zwarte i jednorodne pod względem ekonomicznym jednostki terytorialne, niż podział na województwa.

Ponieważ w poszczególnych rejonach i podrejonach gospodarstwa zaliczane do tej samej grupy społecznej, np. średniorolnej, różnią się wielkością swego obszaru, przeto podajemy w tab. 4 przedziały obszarowe grup.

Podaliśmy wyżej w ogólnym zarysie przesłanki podziału kraju na rejony i podrejony oraz podziału gospodarstw na grupy społeczne. Szczegółowe uzasadnienie oraz metoda zostały podane w „Zagadnieniach Ekonomiki Rolnej” nr 3—4 1953 r. w pracach J. Tepichta „O teoretycz-

nym i praktycznym znaczeniu podziału Polski na rejony społeczno-ekonomicznej struktury rolnictwa” oraz B. Gałęskiego i A. Szemberg „Społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa w Polsce”.

Tabela 3

Liczba gospodarstw zbadanych, liczba osób w rodzinie oraz przeciętna wielkość gospodarstw prowadzących rachunkowość w 1955/56 r.

Grupy gospodarstw * Określi	Liczba gospodarstw zbadanych	Przeciętna liczba osób w rodzinie	Przeciętna wielkość gospodarstw
Polska	1384	4,43	6,11
do 3 ha	101	3,54	2,24
3—7 „	552	4,50	5,09
7—10 „	374	4,85	8,35
10—14 „	232	5,43	11,51
14 i więcej ha	125	5,53	18,50
I. Północny zachodni	74	5,00	9,66
II. Północny wschodni	80	5,15	10,91
III. Zachodni graniczny	86	5,30	9,02
IV. Środkowy zachodni	126	4,53	9,10
V. Środkowy wschodni	342	4,33	6,27
VI. Wschodni graniczny	185	4,54	7,87
VII + X. Południowy zach. + górski zach.	50	4,19	6,62
VIII. Górniczo-przemysłowy	68	4,51	4,45
IX. Południowy wschodni	338	4,27	4,16
XI. Górski wschodni	35	4,43	4,20

Tabela 4

Podział gospodarstw na grupy społeczne wg obszaru ogólnego w ha

Nazwa rejonu lub podrejonu	Mało-rolne	Średniorolne		Wielkorolne	
		mniejsze	większe	mniejsze	większe
Rejon środkowo-zachodni ^a	do 4	4—7	7—14	14—20	20 i więcej
Podrejon kaszubski	„ 5	5—10	10—20	20 i więcej	
Pas przejśc. kujawsko-maz.	„ 4	4—8	8—12	12—20	20 i więcej
Podrejon łódzko-warszawski	„ 4	4—8	8—12	12 i więcej	
„ podlaski	„ 4	4—8	8—12	12—20	20 i więcej
„ białostocki	„ 5	5—8	8—14	14—20	20 i więcej
Pas przejściowy lubelski	„ 3	3—6	6—11	11 i więcej	
Rejon południowo-wschodni	„ 3	3—6	6—9	9 i więcej	
„ południowo-krakowski	„ 3	3—6	6—12	12 i więcej	
„ przemysłowy	„ 3	3—6	6—9	9—12	12 i więcej
„ opolski	„ 4	4—10	10—12	12—20	20 i więcej
Podrejon południowo-zachodni	„ 4	4—10	10—12	12—20	20 i więcej
„ północno-zachodni	„ 5	5—12	12—14	14 i więcej	
Rejon północno-wschodni	„ 6	6—12	12—15	15 i więcej	

^a Bez podrejonu kaszubskiego.

Od 1955/56 r. wyniki rachunkowości gospodarstw chłopskich opracowuje się w ramach okręgów rolniczych według jednolitego grupowania gospodarstw w zależności od wielkości obszaru ogólnego, uwzględniając następujące przedziały klasowe: do 3 ha, 3 do 7 ha, 7 do 10 ha, 10 do 14 ha, 14 i więcej ha.

Okręgi rolnicze, ustalone przez F. Dziedzica, w zasadzie są dość zbliżone do rejonów społeczno-ekonomicznych, gdyż te ostatnie w pewnej mierze znajdowały potwierdzenie i oparcie w okręgach rolniczych ustalonych znacznie wcześniej. Okręgi rolnicze powstały w oparciu o warunki fizjograficzno-rolnicze z uwzględnieniem kształtowania się czynników historyczno-ekonomicznych w poszczególnych częściach kraju. Nacisk położony w okręgach rolniczych na warunki fizjograficzno-rolnicze częstokroć decydujące o produkcji rolnej przesądził o przejściu w opracowaniach wyników rachunkowości z rejonów społeczno-ekonomicznych na okręgi rolnicze. Również większa zwartość tych okręgów (11 okręgów zamiast 14 rejonów) pozwalająca na większe skupienie materiałów zapewniających lepszą reprezentację, wywarła wpływ na decyzję przejścia na okręgi rolnicze. Np. połączenie pasa przejściowego południowego lubelskiego z rejonem południowo-wschodnim w jeden okręg wydaje się słuszne ze względu na wiele podobieństw. Także łączenie w jeden okręg woj. wrocławskiego z większą częścią woj. opolskiego wydaje się z punktu widzenia poziomu produkcji słuszniejsze, niż łączenie w jeden rejon woj. wrocławskiego i zielonogórskiego, ponieważ poziom produkcji tych województw jest inny. Niezależnie od poczynionych uwag uważamy, że rejon społeczno-ekonomiczne mają swoje duże wartości i niewątpliwe zalety przy badaniu struktury społecznej i przemian społecznych na wsi.

Grupowanie w 1955/56 r. materiałów rachunkowych wg jednolitej wielkości gospodarstw w całym kraju a zaniechanie poprzedniego grupowania wg grup społecznych miało na celu uproszczenie opracowania oraz zapewnienie większej porównywalności z materiałami masowymi, jak też wewnętrznego rozróżnienia gospodarstw w okręgach. Bowiem grupowanie wg grup społecznych zacierało porównywalność między gospodarstwami określonej wielkości w poszczególnych okręgach.

Ponieważ w opracowaniu uwzględniamy zarówno podział na grupy społeczne i obszarowe, jak i na rejonowy oraz okręgi, przeto uwagi wyżej podane uważamy za niezbędne.

Podane w opracowanych tablicach dane dla Polski, grup gospodarstw oraz rejonów bądź okręgów są to średnie arytmetyczne ważone przez rzeczywistą liczbę gospodarstw w kraju wg spisu 1950 r. Zbadane bowiem przez nas gospodarstwa zostały zgrupowane wg wielkości powierzchni ogólnej i dla tych grup obliczono zwykle średnie arytmetyczne w ramach województw (1947/48—1950/51) bądź rejonów społeczno-ekonomicznych (1951/52—1954/55), bądź też okręgów rolniczych (1955/56). Średnie zwykle uzyskane na 1 gospodarstwo w poszczególnych grupach obszarowych zostały przeważone przez faktyczną liczbę gospodarstw w kraju. Następnie ogólna pula spożycia na 1 gospodarstwo została podzielona przez liczbę osób żywnionych w gospodarstwie. Liczba osób żywnionych wynikała z liczby dni żywienia, przyjmując 365 dni na jedną osobę.

Gospodarstwa przyjęte jako waga są to gospodarstwa wg spisu 1950 r., w których głównym źródłem utrzymania gospodarującego było rolnictwo. Liczba gospodarstw tego typu jest mniejsza od ogólnej liczby gospodarstw spisanych w całym kraju w 1950 r. o przeszło 12%. Jednakże w grupie gospodarstw do 2 ha — jest ona mniejsza o 42%, a w grupie od 2 ha do 5 ha — o około 10%.

Poruszamy tę sprawę z tego względu, że przyjęcie jako wagi ogólnej liczby gospodarstw spisanych zniekształca otrzymane średnie w kierunku niższych norm spożycia, gdyż jak wynika z badań, gospodarstwa małe spożywają na głowę mniej. Zwłaszcza takiemu zniekształceniu mogły ulec średnie dla niektórych województw bądź rejonów, jak np. koszalińskie, gdzie zaledwie 16,7% gospodarstw w grupie do 2 ha stanowią gospodarstwa, w których głównym źródłem utrzymania gospodarującego jest rolnictwo.

Według badań IER gospodarstwa małorolne, dla których dochód z gospodarstwa rolnego jest ubocznym źródłem utrzymania, mają spożycie na głowę ludności nieco inne niż gospodarstwa typowo rolnicze. Przyjęcie zatem jednolitych norm spożycia dla obu tych grup gospodarstw małorolnych jest niesłuszne, zwłaszcza że ludność gospodarstw, będących ubocznym źródłem utrzymania, raczej nie jest ludnością rolniczą.

Uzyskane w ten sposób średnie zbliżają nasze wyniki do danych masowych, choć nie obniżają w sposób zasadniczy ich poziomu.

Dla zorientowania zainteresowanych, jaki wpływ na średnie wywiera struktura gospodarstw, przytaczamy w tab. 5 liczbę gospodarstw z 1950 r. przyjętą przez nas jako wagę. Tablica uwzględnia podział na okręgi rolnicze. Podobną tablicę posiadamy również w podziale na rejony i grupy społeczne. Można stwierdzić, że liczby średnie dla kraju kształtują się głównie pod wpływem gospodarstw od 3 do 7 ha z rejonów środkowo i południowo-wschodnich. Tablica pozwala na zrozumienie istoty przytoczonych średnich zarówno dla grup gospodarstw, jak i dla rejonów.

Tabela 5

Liczba gospodarstw będących głównym źródłem utrzymania gospodarującego wg NSP 1950 r., w tysiącach

Okręgi	Ogółem	Wg wielkości gospodarstw w ha				
		do 3	3—7	7—10	10—14	14 i więcej
Polska ^a	2696,6	783,1	1036,3	498,6	246,1	132,5
I. Północny zachodni	108,5	11,3	20,0	39,3	23,9	14,0
II. Północny wschodni	90,4	7,9	11,7	29,8	28,3	12,7
III. Zachodni graniczny	83,5	13,0	18,4	33,7	14,5	3,9
IV. Środkowy zachodni	192,0	33,8	36,3	47,9	39,6	34,4
V. Środkowy wschodni	702,3	156,5	315,6	137,2	62,1	30,9
VI. Wschodni graniczny	257,4	34,3	96,9	61,1	40,0	25,1
VII+X. Połudn. zach.	165,2	29,0	57,1	64,8	11,9	2,4
VIII. Górniczo-przem.	171,8	94,9	54,3	14,2	5,5	2,9
IX. Południowo-wsch.	835,8	360,6	390,0	62,8	17,4	5,0
XI. Górski wchodni	89,7	41,8	36,0	7,8	2,9	1,2

^a Bez m. st. Warszawy i m. Łodzi.